

Arkitektura dhe Moderniteti

Antonino Saggio

Nga *Bauhaus*-i te
revolucionit informatik

POLIS_PRESS

SERIA E PUBLIKIMEVE SHKENCORE TË UNIVERSITETIT POLIS
POLIS_PRESS

*Vajzës sonë të vetme, Katerinës
dhe djalit tonë të vetëm, Raĝaelit.*
Antonino Saggio

Antonino Saggio

Arkitektura dhe moderniteti

Nga *Bauhaus*-i te revolucioni informatik

Përkthyen:

Sotir Dhamo
Ermal Hoxha
Dorina Papa
Ledian Bregasi
Ardit Lila

Drejtues i grupit dhe i redaktimit shkencor:

Sotir Dhamo

Titulli original:

Architettura e modernità

Dal Bauhaus alla rivoluzione informatica

Autor: Antonino Saggio

Publikimi i parë nga *Carocci editore S.p.A.*, shkurt 2010, Romë

Original ISBN 978-88-430-5164-9

Drejtues i grupit të përkthimit dhe i redaktimit shkencor: Sotir Dhamo

Redaktore letrare: Erina Çoku

Përgatiti për botim dhe dizajn: Ermal Hoxha

Kopertina: Sonia Jojiç

Shtypur nga: Shtypshkronja PEGI

Grupi i përkthimit:

Sotir Dhamo (fq. 188-204; fq. 349-360; fq. 377-389; fq. 411-456)

Ermal Hoxha (fq. 205-300; fq. 360-376; fq. 390-409; fq. 457-468)

Dorina Papa (fq. 15-104)

Ledian Bregasi (fq. 301-347)

Ardit Lila (fq. 105-187)

Këshillimi shkencor:

PhD. Antonino Di Raimo

Prof. Dr. Besnik Aliaj

Editorë: Besnik Aliaj, Sotir Dhamo, Dritan Shutina

Botues: IKZH/POLIS_PRESS

Tiranë, Janar 2016

© copyright për botimin në shqip Universiteti POLIS,

Shkolla Ndërkombëtare e Arkitekturës dhe Politikave të Zhvillimit

ISBN xx

Parathënie e botimit në shqip

Së pari do të doja të shpjegoja se përse morëm nismën për të përkthyer librin “Arkitektura dhe Moderniteti”, si dhe të ndalesha në lidhjet që ekzistojnë midis bagazhit gjuhësor e konceptual të arkitektëve dhe planifikuesve dhe realitetit që ata formësojnë; së dyti, do të doja të ndalesha tek ndikimi emancipues që ky libër mund të ketë në krijimin e standardeve të reja të komunikimit në debatin midis profesionistëve, e po ashtu të tërhiqja vëmendjen për përdorimin e koncepteve të këtij libri në një reflektim në lidhje me situatën shqiptare; së treti, do të doja të sillja në vëmendje disa nga idetë thelbësore që libri mbart dhe që lidhen me modernitetin të kuptuar si *përprjekja për të kthyer krizat në vlera*, si përprjekja që frymëzon shtysën në drejtime të reja të projektimit dhe kërkimit në fushën e arkitekturës dhe të qytetit.

Duke qenë të vetëdijshëm se përkthimet në fushën e arkitekturës dhe të planifikimit të qyteteve deri më sot edhe nga pikëpamja sasiore kanë qenë shumë të pakta dhe do të vazhdojnë të mbeten të tilla edhe për një kohë të gjatë, është e qartë se për ata që do të duan të zhvillohen më shumë në këto profesione rruga kryesore do të mbetet literatura në gjuhët e huaja. Atëherë, natyrshëm mund të lindë pyetja, përse t’u hyjmë këtyre përkthimeve? Përgjigja qëndron në një fakt tjetër shumë të rëndësishëm: kur në një gjuhë nuk ekziston fjala, është vështirë të ekzistojnë një sërë konceptesh të lidhura me të, e aq më pak mundësia e të kuptuarit të përbashkët të këtij koncepti, që është edhe një nga rolet e gjuhës. Siç thotë *Heidegger*-i, është fjala ajo që na tregon mbi natyrën e çdo gjëje e që vjen te ne nisur nga gjuha, sigurisht nëse ne arrijmë të respektojmë vetë natyrën e gjuhës (*Heidegger, M. Të ndërtosh, të banosh, të mendosh, 1951*).

Së bashku me një grup kolegësh, profesionistë të fushave të arkitekturës dhe të planifikimit të qyteteve, në praktikën tonë të përditshme me studentë e kolegë të tjerë, kemi vënë re jo vetëm mungesën e librave të fushës, por edhe vështirësinë për të shprehur e pasur kuptim të përbashkët të disa koncepteve teorike në gjuhën shqipe. Për të kapërcyer këtë situatë, ajo çka kemi bërë shumica prej nesh ka qenë mbartja e drejtpërdrejtë e disa fjalëve nga gjuhë të huaja si anglishtja, italishtja apo frëngjishtja, dikur edhe nga rusishtja, duke e sjellë fjalën thjesht në leksikon e shqipes. Disa prej këtyre fjalëve janë bërë tashmë pjesë e

fjalorit profesional (si p.sh. holl, fuaje, gardërobë, genplan etj.), ndërsa disa fjalë apo shprehje të tjera përdoren me kuptime të ndryshme nga rrethe profesionistësh të ndryshëm (p.sh. me përcaktimet tipologjike të banesave: ajo çka në italisht përcaktohet si “*case a schiera*” në shqip e gjejmë në mënyra të ndryshme: banesa të grupuara apo banesa në radhë dhe për të shmangur paqartësinë kalohet në përcaktime edhe më të detajuara, “banesa të lidhura brinjë më brinjë”; por edhe për vetë fjalën “tip”, duke mos pasur të qartë konceptin teorik të tipit në arkitekturë, në shqip shpesh e kuptojmë si një “model standard” të pandryshueshëm dhe jo si idenë që ekziston përpara formës, e nga e cila mund të krijohen pafundësisht forma). Këtë e ka përkeqësuar edhe fakti që pak është shkruar në lidhje me fushën teorike të arkitekturës dhe të planifikimit të qyteteve, sidomos materiale me shkallë leximi të gjerë, në mënyrë që ato të bëhen të ndashme nga një numër i madh lexuesish. Vlejnë këtu për t’u përmendur tentativat e mëparshme të profesionistëve të tjerë për të sjellë në shqip libra shumë të rëndësishëm si “Drejt një Arkitekture” të *Le Corbusier*-it, “Historia e Arkitekturës Moderne” dhe “Si ta kuptosh Arkitekturën” të *Bruno Zevi*-t, “Fjalë në Zbrazëti” të *Adolf Loos*-it, “Origjinat e Urbanistikës Moderne” dhe “Hyrje në Arkitekturë” të *Leonardo Benevolo*-s.

Duke marrë parasysh që konceptet shkencore përparojnë vazhdimisht, është e natyrshme që edhe gjuha në fusha të ndryshme profesionale duhet të pasqyrojë këto risi, në mënyrë që ato të zënë vend në njohuritë dhe bagazhin e inteligjencës së një komuniteti që flet një gjuhë të caktuar. Në lidhje me sa u tha më sipër dhe me besimin që gjuha shqipe përmban potencialin e plotë shprehës për të përmirësuar më tej komunikimin dhe të kuptuarit e përbashkët të gjërave edhe në fushën profesionale, qëndrimi që kemi mbajtur gjatë përkthimit ka qenë i ndryshëm për raste të ndryshme.

Kështu, fjalori që i përket fushës së informatikës është lënë kryesisht në anglisht (pasi kjo metodë ishte përdorur edhe në gjuhën origjinale), duke qenë se kjo terminologji është pjesë e një kulture globale komunikimi, por kur ka qenë e nevojshme këto janë shoqëruar edhe me versionin shqip brenda kllapave. Kështu p.sh. fjalët kompjuter, apo shprehjet si *input/output*, *software* janë lënë në anglisht, ndërsa në raste të tjera, si p.sh. veprime dhe teknika informatike, si *interweaving* (gërshetimi), *increasing complexity* (trritja e kompleksitetit), *folding* (palosja), janë dhënë edhe në versionin shqip brenda kllapave. Në këtë mënyrë krijohen mundësi për përdorim më masiv të këtyre koncepteve edhe në shqip.

Në rastet kur fjala nga gjuha origjinale është përkthyer drejtpërdrejt me të njëjtën fjalë në shqip, por fjala në shqip mund të ketë kuptim

shumë të përgjithshëm, kemi vendosur brenda kllapave shpjegimin e kësaj fjale kur ajo shfaqet për herë të parë në tekst, për ta vendosur këtë fjalë në kontekstin konkret të librit. Kështu për shembull me shprehjen italisht “*costruire per punti strutturali*” – të ndërtosh mbi pika strukturore, sqarohet që me fjalën “pika” kuptojmë kolona, e po ashtu edhe konceptin e transparencës që lejon kjo mënyrë mbështetjeje e strukturës që u përdor gjatë periudhës së lëvizjes moderne. Kështu, shprehja “mbështetje mbi pika” gradualisht vjen duke u përforcuar në kuptimin që autori i librit kërkon t’i japë lidhur me një fazë të caktuar të arkitekturës.

Duke qenë të vetëdijshëm se në mënyrë modeste vetëm sapo kemi filluar të trajtojmë këtë problem, sjellja në shqip e një libri me pasuri terminologjike, konceptuale dhe teorike, sikurse është “Arkitektura dhe moderniteti”, ka ndër të tjera edhe objektivin e pasurimit të bagazhit të gjuhës profesionale të fushës së arkitekturës në shqip. Kjo do të kontribuonte sadopak edhe për zhvillimin e një debati profesional që mbështetet në argumente teorike dhe jo në retorika pa vlerë, apo edhe për fillimin në Shqipëri të kritikës profesionale në fushën e arkitekturës dhe planifikimit të qyteteve, e cila aktualisht është pothuajse e munguar dhe një nga arsyet e prapambetjes aktuale.

Personalisht mendoj se varfëria fizike në arkitekturë, qytet e territor e ka burimin edhe te varfëria shpirtërore që buron nga pamjaftueshmëria e bagazhit kulturor e konceptual. Prej rrethanave historike gjuha e profesioneve tona (e arkitekturës dhe e planifikimit urban) e për pasojë edhe të kuptuarit e shumë fenomeneve kanë mbetur ende pre e izolimit të viteve para ’90-ës. Kaosi territorial dhe urban pasqyron ndër të tjera edhe rrëmujën tonë mendore në lidhje me të kuptuarit e gjërave dhe mbi të gjitha mungesën e kuptimit të përbashkët të fenomeneve (vetë shprehjet “urbanistikë”, “planifikim urban” dhe “planifikim hapësinor” nuk kuptohen njësoj nga të gjithë). Kjo sjell edhe vështirësinë për t’u shprehur e për t’u marrë vesh me njëri tjetrin, edhe përmes gjuhës dhe gjithë ndërvarësive të tjera që ajo krijon. Pra, jo vetëm duhet të vazhdojmë të sjellim sa më shumë libra të fushës profesionale në gjuhën shqipe, pavarësisht faktit që shqipja dhe sidomos profesione të caktuara kanë një numër të kufizuar lexuesish, por edhe profesionistë të tjerë duhet t’i bashkohen këtyre nismave.

Së dyti, marrja e kësaj nisme brenda një grupi profesionistësh të universitetit POLIS gjithashtu nuk ishte një rastësi. Së bashku me kolegët kishim konstatuar që jo vetëm autori i këtij libri, miku ynë Antonino Saggio, por edhe një pjesë e autorëve bashkëkohorë që trajtohen në këtë libër, apo që qëndrojnë në avangardë të kërkimit dhe të ushtrimit të profesionit në ditët e sotme, kishin vizituar tashmë Universitetin POLIS, duke filluar nga amerikanët *Peter Eisenman* dhe *John Allen*, italiani

Massimiliano Fuksas, austriaku *Wolf D. Prix*, holandezi *Kas Oosterhuis*, francezi *François Roche*, apo japonezët *Kengo Kuma* dhe *Hitoshi Abe*, ndërsa disa të tjerë si *Greg Lynn*, *Rem Koolhaas*, *Frank Gehry*, *Toyo Ito* etj. janë ende në listën e atyre që shpresojmë të vijnë. Në këtë këndvështrim, ky libër ndihmon jo vetëm për të kuptuar më mirë këto personazhe në vetvete, por mbi të gjitha për të kuptuar vendin dhe rolin e tyre në raport me personazhe të tjera aktuale dhe të historisë në përpjekjet drejt modernitetit.

Duke lexuar “Arkitektura dhe moderniteti” natyrshëm lind edhe pyetja, se sa ka qenë Shqipëria pjesë e lëvizjeve të përshkruara në harkun kohor të këtij libri, që nga *Bauhaus*-i e deri te revolucioni teknologjik? Sa kemi mundur të kalojmë përmes këtyre vlerave emancipuese, të cilat me shumë vështirësi kanë depërtuar e depërtojnë përmes traditave të vjetruara të çdo vendi? Sa kanë aspiruar, apo kanë ndihmuar për një shoqëri më të drejtë arkitektët dhe urbanistët në faza të ndryshme historike?

Në lidhje me sa më sipër, libri të shtyn të reflektosh për rrethanat tona konkrete dhe të frymëzon për ta parë këtë situatë të çliruar nga krenaritë provinciale që ende mbizotërojnë, si e vetmja mënyrë për të guxuar me optimizëm drejt modernitetit. Me keqardhje konstatojmë se për rrethana të caktuara historike, Shqipëria jo vetëm që nuk ka qenë pjesë e këtyre lëvizjeve, por edhe aktualisht nuk po bëhen përpjekjet e duhura për t’i kuptuar dhe studiuar ato, sidomos për t’i përçuar tek brezat më të rinj të studentëve. Lëvizjet brenda profesioneve të arkitekturës dhe planifikimit të qyteteve në Shqipëri nuk kanë kaluar nëpër ato procese shtresëzimi dhe konsolidimi sikurse në shumë vende të Evropës Perëndimore. Duke filluar nga vitet ‘20 të shekullit të kaluar (që përkon me periudhën kur fillojnë edhe ngjarjet e këtij libri) e deri në prag të Luftës së Dytë Botërore këta profesionistë në Shqipëri ishin shumë të pakët në numër (të studiuar jashtë shtetit). Dihën mundësitë, apo liria e shprehjes së profesionistëve gjatë periudhës së regjimit totalitar e deri në prag të viteve ‘90. Pasojat e kësaj periudhe të gjatë shkëputjeje nga rrjedhat botërore ndihen edhe sot në mungesën e trashëgimisë së një diskursi profesional të bazuar në ide dhe koncepte të filtruara nga historia, apo nga kërkimet shkencore. Profesionistët të cilët flasin ndryshe ende ndihen të shtypur nga masa mediokre apo nga pjesët e politikës të lidhura me interesa. Ky është vetëm një reflektim i shkurtër në lidhje me atë çka profesionistët e fushës duhet ta trajtojnë me shumë seriozitet.

Megjithatë, në ditët e sotme një grup profesionistësh të talentuar shqiptarë (nga të gjitha rajonet shqipfolëse) dhe të huaj, të studiuar brenda e jashtë vendit, aktivë në rrjetet rajonale e globale që janë në avangardë të mendimit ndaj Modernitetit, më së fundmi është ravijëzuar

edhe në Shqipëri. Kjo ka çuar në zhvillime pozitive, mbi të gjitha në një dialektikë të brendshme më të pasur ndërveprimi midis shoqatash, organizimesh dhe institucionesh akademike, të cilat gjithashtu kanë dalë nga një luftë radikale me tradicionalizmin historik që në shumë raste është ende i përfaqësuar në institucione zyrtare administruese dhe edukuese. Aktivitete alternative si *Tirana Architecture/Design Weeks*, shoqata alternative që kanë grupuar profesionistë të brezave dhe kulturave të ndryshme, si Unioni i Arkitektëve dhe i Planifikuesve Urbanë, apo institucione akademike si universiteti POLIS, studio arkitekture, apo edhe grupime më joformale profesionistësh e studentësh, në kuadrin e të cilave zhvillohet një debat i hapur, janë duke i dhënë shtytje të mëtejshme konkurrencës së ideve si edhe pjekjes së standardeve dhe kodeve të reja të komunikimit profesional. Natyrisht që kjo dialektikë e brendshme është shtysa drejt një pluralizmi të munguar edhe në fushat e arkitekturës dhe të planifikimit të qyteteve, tashmë të vonuar në Shqipëri.

Në këtë aspekt ky libër jo vetëm që ka karakter emancipues, por është një nxitës drejt emancipimit profesional, është ngjizës i asaj çka grupimet avangarde synojnë të jenë në drejtim të kërkimit në arkitekturë. Këto kërkime natyrisht që e tejkalojnë atë çka tradicionalisht është quajtur arkitekturë. Kështu, ky libër mbi të gjitha na bën të kuptojmë se si arkitektura reflekton ndaj përparimeve të shkencës dhe të teknologjisë, kjo, jo kaq shumë në aspektet formale, sesa në mënyrën se si ne përjetojmë dhe kuptojmë koncepte të reja të hapësirës. Fizika, filozofia, arti, letërsia etj. jepen në aspektet e tyre “informuese” të arkitekturës.

Së treti, të shumta, të pasura dhe të thella janë mesazhet përmbajtjesore që kemi dashur të sjellim duke përkthyer këtë libër. Më i rëndësishmi është: moderniteti si kurajë kapërcimesh të reja, si frymëzim, si përpjekje për të përkthyer *krizat në vlera*, që është edhe lajtmotivi kryesor i librit, siç e shpreh edhe vetë autori.

Kështu, kuptohet qartë që moderniteti në arkitekturë është një paralele e gjithë historisë. Libri e trajton më së miri këtë ide duke filluar nga vitet ‘20 të shekullit XX, pra nga pranimi i modelit industrial në arkitekturë, ose që nga *Bauhaus*-i, e deri në ditët e sotme me kërkimet mbi arkitekturën që bazohet tek informacioni, ose tek revolucioni informatik. Trajtimi i trajktores së arkitekturës përmes evidentimit të katalizatorëve kyç të modernitetit, të reaksioneve zinxhir të ndërldhjeve midis tyre, apo me fushat e tjera disiplinore, si edhe me ngjarjet historike me impakt epokal, sjell një këndvështrim shumë kompleks të kapërcimeve kryesore dhe atyre të pritshme të arkitekturës. Kjo përbën një vlerë të veçantë të librit.

Në këndvështrimin e këtij libri, *katalizatorin* mund ta kuptojmë si një paradigmë që ka ekzistuar në faza të ndryshme të historisë, nga e

cila rrjedhin shumë arsyetime dhe ndodhin një sërë ndryshimesh. Pra siç ishte transparenca katalizator për arkitekturën moderne, apo perspektiva për periudhën e Rilindjes, është e rëndësishme të kuptojmë se cili është katalizatori rreth të cilit sillen ndryshimet në epokën e sotme informatike në arkitekturë. Siç do të lexoni në libër, nëse ndërveprimi është katalizatori i kësaj periudhe, atëherë rreth këtij elementi kyç sillen shumë ndryshime që kanë të bëjnë jo vetëm me formën, por edhe me teknologjinë, mënyrën e përjetimit të hapësirës etj. Përveç të tjerave, ndërveprimi përfaqëson edhe karakteristikën thelbësore të sistemeve informatike, duke na bërë kështu të kuptojmë rolin që ka informatika në arkitekturën e kësaj faze.

Autori jep edhe një mesazh shumë të rëndësishëm, se për të bërë arkitekturë avangardë frymëzimi vjen nga problemet reale për t'u zgjidhur; dhe për këtë nuk ka rëndësi nëse ambienti është ai i zonave të braktitura e të varfra në Alabama, si në rastin e *Rural Studio-s*, ku *Samuel Mockbee* u mëson studentëve një arkitekturë poetike që shpreh bukurri dhe njëkohësisht nevojën dhe kërkesat e banorëve, apo nëse ambienti është në kontekstin e *Swiss Expo-s* në *Yverdon-les-Bains*, ku *Elizabeth Diller&Richard Scofidio* realizojnë *Blur-in*, një ndërtesë që thyen të gjitha rregullat konvencionale pasi përmes një sistemi kompleks sensorësh ndërtesa transformohet vazhdimisht sipas ndryshimit të parametrave të situatës së jashtme. Libri përmban plot shembuj që të përcjellin këtë ide optimiste.

Një reflektim i natyrshëm pas leximit të librit rrjedh edhe nga fakti që e ardhmja e mënyrës se si do të jetojmë në vendbanimet njerëzore varet nga raportet që urbanistika dhe arkitektura do të gërshetojnë në mënyrë organike me shkencën. Sikurse pohon autori në libër, natyrisht që ky hibridizim me shkencën kërkon që këto disiplina të vendosin në bazë të statutit të tyre synimin për të krijuar një ekologji të mirëfilltë të hapësirës që bazohet në shkencën e kompleksitetit dhe të ndërveprimeve. Pionierët e parë që i hynë reflektimit se përmes artit, arkitekturës, urbanistikës, inxhinierisë, antropologjisë dhe shkencave mund të krijohej ekuilibri i ri midis natyrës dhe qytetit, tashmë ekzistojnë prej kohësh dhe një fushë e pasur eksperimentimi dhe eksplorimi është në zhvillim e sipër. Në këtë kuptim, libri na bën të vetëdijshëm se për të kuptuar ndryshimet e mëdha që ndodhin rreth nesh nuk mund të përdorim të njëjtat korniza të modeleve të mëparshme të lindura në kontekste krejtësisht të tjera. Kështu për të vlerësuar tendencat e sotme të arkitekturës ku shfaqet subjektiviteti, personalizimi, ndërveprimi dhe kompleksiteti, të para në një logjikë sistemesh, do të ishte e pakuptimtë të përdornim kriteret e afirmuara gjatë modelit industrial ku shfaqet tendenca objektive, mekanike, abstrakte dhe funksionale.

Nuk ka se si libri të mos përbëjë frymëzim për të gjithë brezat e profesionistëve dhe në veçanti atyre më të rinjve, përfshi edhe studentët, me mesazhin optimist që ai jep në lidhje me mundësitë e pashtershme të kërkimit në arkitekturë dhe me planifikimin e qyteteve. Ka akoma shumë për të bërë! Kjo është tejet e rëndësishme në një fazë kur duket se politikat meskine dhe të bazuara tek inkuizicioni ndaj dijes kanë kapur të gjitha rrugëdaljet. Kuraja e modernitetit që na mëson ky libër është antidoti që tret çdo mëdyshje ndaj rrugës së ardhshme. Ky është edhe motivi që, siç e pohon autori, vuri në lëvizje edhe shkrimin e këtij libri: *“Nevoja për një shkencë revolucionare edhe në arkitekturë”*.

Mënyra se si është strukturuar i gjithë libri në kapituj e bëjnë leximin shumë dinamik e të rrjedhshëm. Po ashtu titujt e secilit kapitull janë koncentrat i koncepteve teorike të autorëve apo të fazave të ndryshme që trajtohen. Kombinimi i kësaj strukture dinamike me fjalët kyç që përbëjnë titullin e çdo kapitulli kanë edhe një vlerë praktike, pasi jo vetëm ndihmojnë memorizimin e koncepteve, por lehtësojnë edhe rikthimin në pjesë të veçanta të librit, në rast se lexuesi ka interes për një autor apo një fazë të caktuar.

Së fundmi, dhe më e rëndësishmja, dua të falënderoj të gjithë bashkëpunëtorët që kontribuan dhe ndihmuan në botimin e këtij libri, duke filluar nga grupi i punës, Ermali, Dorina, Lediani, Arditi, të cilët vullnetarisht iu bashkuan iniciativës, Dekanin e Fakultetit të Arkitekturës dhe Dizajnit të Universitetit POLIS, prof. Antonino Di Raimo dhe Rektorin e këtij Universiteti Prof. Dr. Besnik Aliaj, pa këshillat e të cilëve shumë koncepte dhe çështje teorike nuk do të mund të arrinin qartësinë e duhur në shqip; dhe mbi të gjitha shumë i rëndësishëm ka qenë bashkëpunimi me vetë autorin e librit, profesorin nga Universiteti La Sapienza të Romës, mikun tonë Antonino Saggio, bisedat me të cilin kanë qenë vendimtare për të hedhur dritë mbi skutat e detajuara të shumë pjesëve apo analizave teorike. Jemi të hapur për sugjerime nga lexuesit për të ndërmarrë rregullimet e duhura në një botim të dytë të mundshëm.

Sotir Dhamo
Tiranë, Qershor 2015

Përmbajtja e lëndës

Hyrje	25
Rrugëtime	26
Udhëzime	27

Pjesa e parë Vitet e makinës, 1919-1929

1.	Ngjarje pararendëse. Arkitektura e vonuar	31
	Gjashtë vitet që ndryshuan arkitekturën	31
	Lindja e makinave	32
	Inxhinierë krijues	33
	Po stili?	36
	Në Gjermani	38
2.	<i>Bauhaus</i> . Një metodë e re	43
	Mjeshtri i bardhë	43
	Lindja e <i>Bauhaus</i> -it	44
	Prishja e kornizës	47
	Transparenca	50

3.	<i>Le Corbusier</i> . Hapësira zanore	53
	Aksioma <i>versus</i> metodës	53
	Volumet e pastra	54
	Pavijoni <i>Esprit Nouveau</i> dhe Vila <i>Savoie</i>	55
	Makina tek <i>Le Corbusier</i> -i	58
4.	<i>Izma-t</i> zanafillore. Lëvizje artistike novatore	63
	Të shpallësh idetë	63
	Neoplasticizmi, mesazhi është gjuha	63
	Ekspresionizmi, forca të çliruara	68
	Konstruktivizmi, mekanizma sintaktike	70
5.	<i>Mendelsohn</i> . Hapësira e lakuar	76
	Organicitet plastik	76
	Ndërmjet Konstruktivizmit dhe Neoplasticizmit	76
	Horizonti i <i>Mendelsohn</i> -it	77
	Hapësira e ngjarjeve	80
6.	<i>Mies Van de Rohe</i> . Hapësira totale	83
	Tulla e një bote të re	83
	Hapësirat përballë njëra-tjetrës	84
	Projekti përfshin gjithçka	86
	Barcelona 1929	87
7.	Hapësira etike	90
	<i>Weissenhof</i>	90
	Tema e banesës	92
	Të standardizosh, të ndash në zona	92
	<i>CIAM</i>	94

Banesa dhe hapësira urbane	96
<i>Rue corridor</i> dhe projekti mbi tabaka	97
<i>Narkomfin</i> -i	99
Sfera kolektive	100
Sistemi i shpërndarjes së funksioneve	102

Pjesa e dytë
Epoka e individualitetit, 1929-1939

8.	Internacionalizmi dhe universalizmi	107
	<i>Wall Street</i> 1929	107
9.	Rryma e <i>Alvar Aalto</i> -s	111
	Tokë e skajshme	111
	Gjenerimi i formave	114
10.	<i>Giuseppe Terragni</i> . Poetikë dialektike	117
	Një traditë dinamike	117
	Për Italinë	118
	Internacionalizmi hermetik	119
	Qytet kufi	121
	Figuracioni i së ardhmes	122
	“ <i>Casa del Fascio</i> ” dhe fashizmi i <i>Terragni</i> -t	124
	Stereometri në lëvizje	125
	Bashkëkohor dhe arkaik	127
	Kopshti i fëmijëve <i>Sant’Elia</i> , përtej funksionalizmit	128
11.	Mr. <i>Wright</i> . Individu sovran	132
	<i>Wright</i> pionieri	132

Organiciteti dhe struktura	133
Rrjeti i hapësirës	136
Kapërcime përpara	139
Qyteti i <i>Wright</i> -it	140
Banesa “usoniane”	142
“L”-ja si banesë	143
“ <i>Keep piling</i> ”	145
Jashtë rrjetës	149
Krahasimi i përvojave	153

Pjesa e tretë
Rikrijimi i kuptimit, 1945-1956

12.	Brutalizmi dhe të qenët etik	161
	Të rimendosh	161
	Sasia dhe cilësia	162
	Arkitektura si domosdoshmëri	164
	<i>Le Corbusier</i> dhe dora e ngritur	167
	<i>Unité</i> -ja dhe Brutalizmi	168
13.	Funksione të ndryshme, <i>Wright</i> , <i>Aalto</i> , <i>Gropius</i> dhe <i>Mies</i>	172
	Funksioni si hapësirë	172
	Organigrama	174
	Paradigma fituese	177
14.	<i>Louis Kahn</i> dhe institucionet e njeriut	179
	Rithemelimi	179
	Çështjet: institucioni <i>versus</i> funksionit	180
	Rizbulimi i dhomës	181
	Veprat dhe tipi	183
	Vrima e zezë	186

15.	Çlirimi i formës	188
	Konstruksioni	188
	<i>Morandi dhe Torroja</i>	190
	<i>Saarinen, “magji” strukturale</i>	192
	<i>Jørn Utzon</i>	195
	Ndryshim perspektive	199

Pjesa e katërt
Vitet e *Big Bang*-ut, 1957-1966

16.	Vështrimi ekscentrik	205
	Pop (popullore)	205
	<i>Big Bang</i> -u	209
	Historia pop	212
	Ishuj dhe gadishuj	215
17.	Kriza e qytetit	222
	Kritika në lëvizje	222
	Makrostrukturat	226
18.	Nga Poshtë. Vazhdimësia dhe pëlhura urbane	231
	Pëlhura	234
	<i>Halen, Zvicër, Atelier 5</i>	235
	<i>Society Hill</i> , banesa të ulëta në qytetin ekzistues	237
	<i>Clare Hall Cambridge</i>	241
19.	Fronti i formës	244
	Skena urbane	244

<i>Rossi</i> , tipet dhe forma	247
Atëvrasja <i>kahn</i> -iane	249

Pjesa e pestë
Vitet e gjuhës shprehëse, 1968-1977

20.	Liri të reja	257
	Eksperimentime me diagonalen	259
	Pjesëmarrja	265
21.	Në qendër, gjuha	273
	‘68-a tjetër	273
	<i>NY Five</i>	276
	Shtëpitë	277
	Diferenca dhe diagrame	280
22.	Post-mo	284
	Gjithëpërfshirja	284
	Muzeu	286
	Situata manieriste, <i>Stirling</i> dhe <i>Hollein</i>	286
	Qendra është ku ndodh veprimi	295

Pjesa e gjashtë
Vitet e konteksteve dhe e palimpsesteve, 1978-1987

23.	Qyteti i shtresëzimeve dhe i historisë	301
	Thurje të reja	301
	Roma si paradigmë	302
	Pjesëmarrje elitare	305
	Morfologjia urbane si natyrë	308

	Arkeologji bashkëkohore	310
	Shtresëzimi	312
	Nga Roma në Berlin	314
	Një rrugë e mesme	317
24.	Mbi palimpsestet	321
	Jo të fshish, por të pranosh	321
	Venecia <i>Cannaregio</i>	323
	Gërmime, gjurmëzime, metafora	324
	<i>Between-i</i>	327
25.	Mbi peizazhet e mbetura	330
	Zanafilla e një ndjesie të re	330
	Shtëpia në <i>Santa Monica</i>	332
	Çarja e shpërthyer	334
	Qyteti i fragmenteve dhe i hapësirës së zgavruar	336
26.	Mbi thurjet	339
	Në qendër peizazhi	339
	Thurje peizazhistike	340
	Natyre e re	344
	Gjarpërime infrastrukurore	346
Pjesa e shtatë		
Suksesi i arkitekturës në botë, 1988-2000		
27.	Bota e dekonstruktuar	351
	Ekspozita e dekonstruktivizmit në <i>New York</i>	351
	Një botë e hapur	354
	Linjat dhe shigjetat, puna e <i>Daniel Libeskind-it</i>	355

	Roli i komunikimit dhe i informacionit	359
	Metafora e ndërtuar dhe e cilësuar. Muzeu <i>Kiasma</i> i <i>S. Holl</i> -it	360
	<i>Potsdamer Platz</i> , në kërkim të <i>mixité-së</i> . <i>RPBW</i>	365
	Parisi dhe Barcelona, veprat e <i>Miralles</i> -it dhe <i>Pinós</i> -ë	369
	Projekti <i>Biosphere 2</i> dhe tema e ekologjisë	373
28.	Zbulime të reja	377
	<i>Santiago Calatrava</i>	377
	Lëvizja	379
	<i>Rem Koolhaas</i>	381
	Transparenca të reja dhe sipërfaqe të thella	385
	Hapësira të reja	388
29.	Proceset e projektimit të <i>Peter Eisenman</i> -i	390
	<i>Blurring</i>	390
	Zgavrimet e guximshme për mësimdhënie	394
	<i>Rebstock Park</i> , të ngjizësh qytetin	395
30.	Hapësira sistem të vepra të <i>Frank Gehry</i> -it	399
	Vallëzime arkitektonike	399
	Trajektore në hapësirë	400
	Auditoriumi i <i>Disney</i> -it	402
	Një vepër kyçe	404
	Hapësira sistem <i>versus</i> hapësirës organ	407

Pjesa e tetë

Revolucioni informatik i arkitekturës, vitet pas 2001-shit

31.	Shprehje digjitale	413
	Instrumente, kriza dhe sfida	413

	Peizazhe informatike	416
	Digjitalizimi, <i>All is bit</i>	419
32.	Procese dhe diagrame	428
	Diagrame të jetueshme	428
	Modele informatike	431
	Arkitektura infrastrukturë	434
33.	Fluiditeti dhe lidhje të reja	439
	Hapësirë-koha dhe informacioni	439
	Proteza teknologjike	441
	Ndërveprimi fizik (dhe emocional)	441
	<i>Toyo Ito</i>	444
	Retë e informacionit	448
	Qenie të gjalla informatike dhe projektimi mbi bazën e sistemeve	449
	Shkenca dhe qëndrueshmëria e mjedisit	452
	Revolucioni industrial/ revolucioni informatik	454
	Rifillimet	455
	 Bibliografia e konsultuar	 457
	 Treguesi i emrave	 469

Hyrje

Një teori e re, sado e përcaktuar të jetë fusha e saj e zbatimit, rrallë madje asnjëherë, nuk është vetëm zgjerim i njohurive. Përvetësimi i saj kërkon rindërtimin e teorisë së mëparshme dhe rivlerësimin e fakteve të vrojtuarat paraprakisht. Ky proces, në thelb revolucionar, rrallë mund të udhëhiqet nga një njeri i vetëm dhe nuk mund të realizohet sa hap e mbyll sytë.

Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*

Gjatë këtyre viteve, disa miq, studiues dhe studentë, më kanë shprehur nevojën për ta parë fazën aktuale të arkitekturës në një perspektivë më të gjerë, me qëllim që të mund ta gjykojmë brenda nje rrjedhe historike këtë periudhë të mbushur me kaq probleme. Rishkrimi i historisë në agun e perspektivave të reja është padyshim një traditë tashmë e rrënjësuar mirë në letërsi, në art dhe natyrisht edhe në historinë e arkitekturës.

Nevoja që nxiti shkrimin e këtij libri lidhet me prezencën bombarduese të informacionit, të informatikës dhe të mënyrave të reja të prodhimit, të ndryshme nga ato industriale dhe artizanale, që siç do të thoshte *Thomas Kuhn*-it, diktuan krijimin e “një shkence revolucionare” edhe në arkitekturë; një shkencë kjo që i riformulon tezat, kontekstin dhe metodat e saj kur ndryshimet përreth janë aq të mëdha sa nuk mund të kuptohen brenda një modeli të lindur në një kontekst tjetër dhe për shkaqe të tjera. Nga ana tjetër, ka vite tashmë që shprehjet “shoqëri postindustriale”, “qytetërim i informacionit”, “vala e tretë” kanë luajtur një rol kyç në mendimin bashkëkohor edhe falë studimeve të *Alvin Toffler*-it.

Kërkesa për një “shkencë revolucionare” edhe në arkitekturë lidhet ngushtë me konceptimin që tek modernia sheh përpjekjen për të transformuar “krizat në vlerë” përmes një shqetësimi, që pikërisht se është historikisht i rrënjësuar dhe i motivuar, nuk mund të zgjidhet veçse përmes një estetike totalisht të re.

Rrugëtime

Ky tekst përfshin një hark kohor të caktuar. Ai nis me fazën e pranimit të modelit industrial edhe në fushën e arkitekturës dhe arrin deri në ditët e sotme me kërkimet mbi një arkitekturë të bazuar tek informacioni.

Kështu, siç do të thoshte *Kuhn-i*, do të përballeshin dy “paradigma”: nga njëra anë tendenca objektive, mekanike, abstrakte dhe funksionale e shfaqur në mesin e viteve '20 të shekullit XX dhe nga ana tjetër kërkimet që ndikuan periudhën e sotme që nisi me mijëvjeçarin e ri. Sot eksploroheh ide mbi arkitekturën që i japin një rëndësi parësore subjektivitetit, personalizimit, komunikimit dhe kompleksitetit. Mënyrat e përfaqes ndaj projektimit po përmbysen, sepse sistemet aksiomatike, ideologjike dhe proceset induktive gjithmonë e më shumë synojmë t'i zëvendësojmë me qasje deduktive, të cilat shfrytëzojnë potencialin e instrumenteve ndihmëse.

Nëse pjesa hyrëse dhe përmyllëse e këtij libri vë përballë dy paradigma të ndryshme qasjesh arkitektonike, i tërë libri, duke trajtuar një hark kohor prej 80 vjetësh, vë në qendër të vëmendjes kërkimin mbi arkitekturën dhe protagonistët e saj, të cilët në përballje me ndryshimet historike synojnë përmirësimin e vazhdueshëm, zgjerimin e sferave të interesit si dhe ndryshimin e fushave të aplikimit brenda arkitekturës; por përmirësimi dhe zgjerimi mund të arrihen deri në njëfarë mase. Për të njëjtat arsye edhe në kohët e sotme vihet re një kërkim i ngjeshur dhe intensiv i përmasave të revolucionit.

Nisur nga këto ide, libri krijon skeletin e tij përbërës: tetë blloqe të mëdha, secili i fokusuar në ndërgjegjësimin e arkitektëve për ekzistencën e një horizonti me problematika të reja. Cilat janë atëherë krizat dhe katalizatorët që strukturojnë këtë kalim nga *Bauhaus-i* tek revolucioni informatik?

Temat kryesore janë:

Epoka e makinës, pra pohimi i parë i një arkitekture, e cila duke braktisur përfundimisht modelin e Rilindjes arrin të riformulohet falë nxitjes së ushtruar nga lëvizjet avangardiste, falë modeleve që ofrojnë mjeshtërit e mëdhenj (*Walter Gropius, Le Corbusier, Mies Van de Rohe, Erich Mendelsohn*) dhe falë përballjes me temat sociale e politike, si ato të banesës popullore apo të urbanistikës së re.

Pas një dhjetëvjeçari me arritje të mëdha rrënjësore, debati ndërmjet *ndërkombëtares* dhe *universales* karakterizon vitet tridhjetë dhe përfshin një fazë të re të arkitekturës që arrin kulmet e saj krijuese me punën e *Frank Lloyd Wright-it, Alvar Aalto-s* dhe *Giuseppe Terragni-t*.

Problemi i *domethënies* dhe i *qytetit* pas luftës së dytë botërore vë në dukje vullnetin për rithemelim që nxit punën e arkitektëve dhe arrin kulmin në veprën e *Louis Kahn-it*.

Fragmentimi i konceptit unitar të konsoliduar deri në këtë fazë në arkitekturë karakterizon *Big Bang-un* e viteve '60 të shekullit XX me ndarjen e dijes

arkitektonike në disiplina të shumëfishta, të cilat nga njëra anë i drejtohen fenomeneve kryesore të shoqërisë së masës, ndërsa nga ana tjetër kategorive ekscentrike (sociale, antropologjike, shkencore).

Rëndësia e *temës së gjuhës (arkitektonike)* rimerr stilet e së kaluarës përmes përdorimit të teknikave gjithëpërfshirëse që bazohen tek kolazhi dhe memoria, apo përdorimit të koncepteve formaliste e abstrakte, duke fokusuar kërkimet gjatë viteve '70 drejt gjetjes së një lloji autonomie të vetë disiplinës.

Tema e rëndësishme e kontekstit vjen në një periudhë historike që rikthen vëmendjen ndaj shterimit të burimeve të planetit dhe shfaqet si një rikthim i interesit për marrëdhënien e arkitekturës së re me mjedisin e ndërtuar, si një kërkim për mënyra të ndjeshme të ndërhyrjeve në kontekste më pak të rëndësishme të qytetit dikur të fshira apo të harruara.

Në vitet '90 arkitektura e kërkon tek peizazhi arsyen e vet të të qenit, duke u përpjekur të aktivizojë procese gjeneruese që e përafrojnë logjikën e projektit me format komplekse sipas të cilave është ndërtuar bota natyrore.

Tema e *ndërlidhjeve dinamike* mbyll vëllimin, duke pohuar rëndësinë e botës së informatikës dhe të arsytimit të bazuar tek sistemet, që përcaktojnë raporte të reja ndërmjet qenieve të gjalla dhe mjedisit, në kërkimet më të përparuara të dhjetëvjeçarit të fundit. Këto kërkime, të cilat synojnë ndryshimin rrënjësor të vetë idesë së arkitekturës së sotme, të krahasueshëm për nga intensiteti dhe shtysa me ato të epokës së makinave, i hapën rrugën procesit që analizohet në këtë libër.

Udhëzime

Në këtë libër, shpesh është e nevojshme të gërshetohen raportet ndërmjet arkitekturës, arteve figurative dhe disa aspekteve të mendimit filozofik apo letrar për të kuptuar gjerësinë dhe arsyet e kërkimit. Njëkohësisht, në vëllim i jepet rëndësi shkrimit të fokusuar mbi “arsyet e zgjedhjeve konkrete” në procesin e të projektuarit, një temë kjo shumë e vlerësuar nga lexuesit e shkrimeve të mia pararendëse dhe që karakterizon disa pjesë të këtij teksti, të botuara më parë në shtyp, por që këtu shfaqen qartazi në një kontekst me përmasë dhe hapësirë më të gjerë.

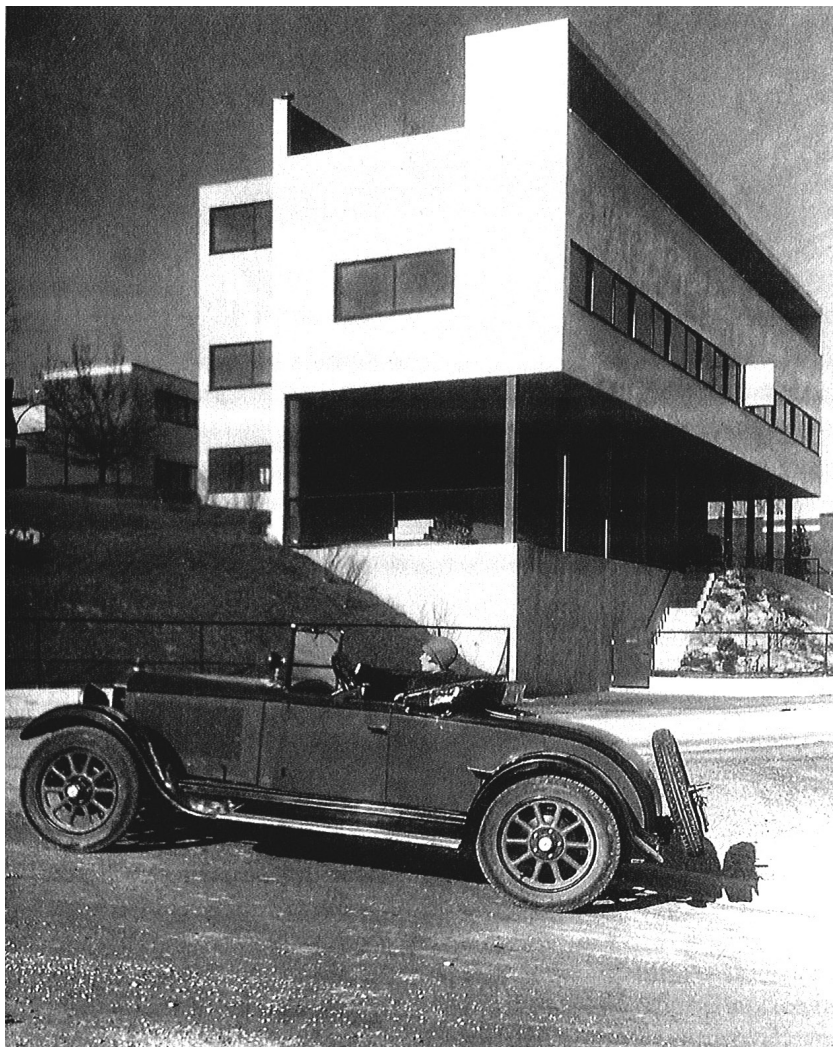
Kjo qasje, e cila lidh kërkimin e një faze të re të arkitekturës me paradigmen e informacionit, konceptin e krizës me atë të modernitetit, tensionin e vazhdueshëm në përballjen e çështjeve në një periudhë të caktuar me strukturën që bazohet në klasifikime kryesore dhe në përzgjedhjen e figurave dhe veprave karakteristike të periudhave historike, kërkon një balancim të materialit të trajtuar në shkrim (sasinë dhe veçorinë e informacionit, kuadrin e përgjithshëm historiko-social, linjat kërkimore të protagonistëve dhe të pasuesve të tyre, karakteret specifike të veprave).

Por, përpjekja ka qenë për të propozuar një tekst, që të jetë i rrjedhshëm dhe i vazhdueshëm, qoftë edhe me lexim të parë.

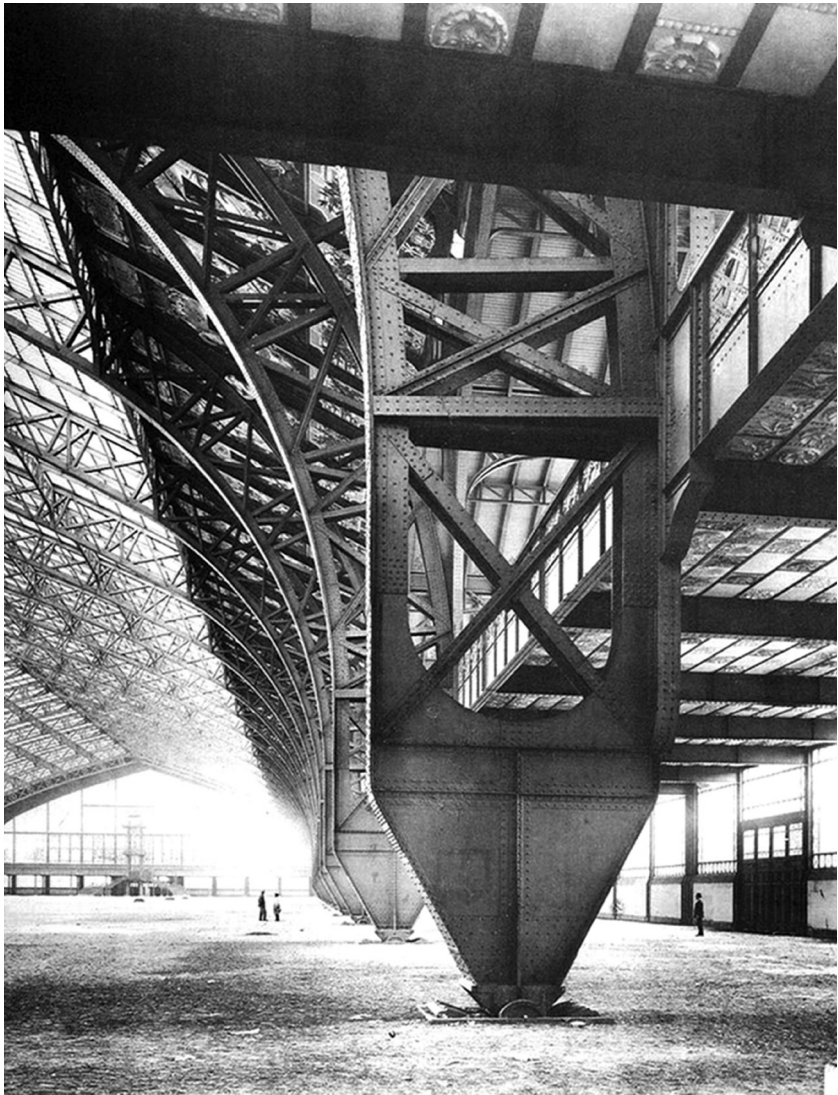
Si rrjedhojë, referencat bibliografike janë ruajtur në minimumin e mundshëm dhe janë vendosur në fund të librit. Materiale të tjera fotografike, duke përfshirë këtu edhe filmime veçanërisht të rëndësishme për veprat e marra në shqyrtim apo materiale të tjera thellimi janë në dispozicion në adresën www.saggioarchitettura.blogspot.com

Pjesa e parë Vitet e makinës, 1919-1929

Nga *Bauhaus*-i në *Narkomfin*

Le Corbusier, Shtëpi nga Ekspozita Weissenhof, Shtuttgart 1926-1927.

Ferdinand Dutert-i dhe Viktor Contamin-i, Galeria e makinave në Panairin ndërkombëtar, Paris 1889.

Ngjarje pararendëse. Arkitektura e vonuar

Gjashtë vitet që ndryshuan arkitekturën

Nga viti 1923 deri në vitin 1929 shfaqen në lëmin e arkitekturës, të urbanistikës dhe të *design*-it një sërë risish mbresëlënëse: vepra të artikuluar jashtë kontureve dhe për të parën herë bindëse. Në këtë hark të shkurtër kohor krijohet një ndjesi e përbashkët, e pranuar në thelbin e saj në pjesë të ndryshme të botës dhe krejtësisht e shkëputur nga e kaluara. Për këtë arsye, termi “modern” do të jetë në këto vite më i përdoruri. Modern dhe më vonë Lëvizje moderne, do të thotë mbi të gjitha “i ndryshëm”, alternativ ndaj asaj çka ekzistonte më parë.

Le t’i sistemojmë piketat e këtij ndryshimi.

Pikësëpari, ndodh ndërtimi i objektit *Bauhaus* në *Dessau*, i projektuar në vitin 1925 dhe i realizuar më 1926 (fig. 20-24). Ngjizja e këtij objekti është rezultat i kërkimeve të shumta dhe përbën përgjigjen e parë të prerë të arkitekturës ndaj revolucionit industrial. Po në vitin 1925, ndërtohet në Paris një pavijon i quajtur “*Esprit Nouveaux*” (fig. 29) që mishëron teoritë e një libri-bibël, *Vers un architecture*, i publikuar dy vite më parë.

Këto kërkime mbi rinovimin filluan të ndërmerren nga vende të ndryshme. Në Hollandë merr trajta Neoplasticizmi, në Gjermani është aktiv Ekspresionizmi dhe në Rusi Konstruktivizmi. Këto janë lëvizje artistike që për të parën herë kanë në qendër arkitekturën. Ato, megjithëse paraqesin shumë aspekte dogmatike, kanë qasje dhe frymëzime të ndryshme. Nisur nga thelbi i tyre do të ndërtohen dy vepra shumë të rëndësishme. Në vitin 1928 ndërtohen Magazinat *Schocken* në Shtutgart dhe në vitin 1929 Pavijoni gjerman i Barcelonës (fig. 59-61 dhe fig. 64-65).

Paralelisht, në lagjen eksperimentale me banesa të reja, *Weissenhof*-in e Shtutgartit në vitin 1927 (fig. 68-69), realizohen projekte të një sërë protagonistësh të tjerë të rinovimit ose që kishin qenë paraprijës të këtij rinovimi. Nis kështu një lloj ndërgjegjësimi për një lëvizje të larmishme, por edhe unitare në shpirtin e saj të thellë novator.

- Murcutt Glenn (1936-), 374
 Musmeci Sergio (1926-1981), 260-1
 Mussolini Benito (1883-1945), 109
 Muthesius Hermann (1861-1927), 38-40
 Muzio Giovanni (1893-1982), 119

 Nervi Pier Luigi (1891-1979), 154, 157, 189-90, 192, 378
 Neuman Alfred (1900-1968), 220
 Neutra Richard (1892-1970), 153
 Nicolin Pierluigi (1941-), 227
 Nicolini Renato (1942-2012), 309
 Niemeyer Oscar (1907-), 195-6, 295
 Nizzoli Marcello (1887-1969), 128
 Nolli Giovanni Battista (1692-1756), 303-5, 308, 312
 Norberg Schulz Christian (1926-2000), 309
 Nouvel Jean (1945-), 385-7, 420, 423-5, 427, 437, 443
 Novak Marcos (1957-), 439-40, 443
 Nyström Usko (1861-1925), 112

 Oksiuta Zbigniew (1951-), 450
 Olbrich Joseph (1867-1908), 35, 133
 Oldenburg Claes (1929-), 206, 330-1
 Olivetti Adriano (1901-1960), 220
 Oosterhuis Kas (1951-), 9, 435-7, 443
 Ott Carlos (1946-), 370
 Otto Frei (1925-2015), 260
 Oud Johannes (1890-1963), 64-6, 90-1
 Ozenfant Amédée (1886-1966), 54, 57

 Pagano Giuseppe (1896-1945), 107, 119-20, 128, 154, 156, 167, 331
 Palanti Giancarlo (1906-1977), 120, 128
 Palladio Andrea (1508-1580), 181, 212, 215
 Pane Roberto (1897-1987), 331
 Panofsky Erwin (1892-1968), 277
 Paolini Giulio (1940-), 274
 Parent Claude (1923-), 259-60, 385

 Pascali Pino (1935-1968), 273
 Pasolini Pier Paolo (1922-1975), 171, 274
 Passarelli Lucio (1922-), 220-1, 225
 Paxton Joseph (1803-1865), 33
 Pei Ieoh Ming (1917-), 238, 293, 369-70
 Penezic Vinko (1959-), 433
 Penn William (1644-1718), 239
 Peressutti Enrico (1908-1976), 120, 214
 Perrault Dominique (1953-), 369
 Perret Auguste (1874-1954), 36, 40, 163
 Persico Edoardo (1900-1936), 119, 122-3, 128
 Perugini Giuseppe (1914-1995), 159, 165
 Pessina Franco (1933-), 281-2
 Pevsner Nikolaus (1902-1983), 95-6
 Piacentini Marcello (1881-1960), 114, 119, 249
 Piano Renzo (1937-), 262-3, 364-9, 374, 404
 Picasso Pablo (1881-1973), 48, 50, 138, 156-7, 331
 Piccinato Luigi (1899-1983), 118
 Pietilä Raili (1923-1993), 217
 Pietilä Reima (1923-1993), 217, 219
 Pikionis Dimitris (1887-1968), 293
 Piñon Helio (1942-), 371
 Pinós Carme (1954-), 369, 371-3
 Piranesi Giambattista (1720-1778), 312-4, 388
 Pistoletto Michelangelo (1933-), 274
 Planck Max (1858-1947), 50
 Poelzig Hans (1869-1936), 70, 90
 Pollini Gino (1903-1991), 117, 120, 221
 Pollock Jackson (1912-1956), 138, 331
 Ponti Gio (1891-1979), 119
 Popper Karl (1902-1994), 191
 Portaluppi Piero (1888-1967), 112
 Portman John (1924-), 265
 Portoghesi Paolo (1931-), 211, 303, 308-10, 312

- Predock Antoine (1936-), 364
 Price Cedric (1934-2003), 262, 298
 Prina Carla (1911-2008), 121
 Prix Wolf (1942-), 351
 Purini Franco (1941-), 227, 310, 312-4, 317, 319

 Quaroni Ludovico (1911-1987), 162, 225, 228
 Quasimodo Salvatore (1901-1968), 120

 Radice Mario (1898-1987), 121-2
 Rahm Philip (1967-), 443, 449-50
 Rapisardi Gaetano (1893-1988), 249
 Rauschenberg Robert (1925-2008), 211, 331
 Rava Carlo Enrico (1903-1985), 117
 Reggiani Mauro (1897-1980), 122
 Reichlin Bruno (1941-), 282
 Reinhard Andrew L. (1892-1964), 106, 282
 Reiser Jesse (1958-), 419, 435-7
 Renaudie Jean (1925-1981), 251, 259
 Rho Manlio (1901-1957), 121-2
 Ricci Leonardo (1918-1994), 217, 220
 Richardson Henry Hobson (1838-1886), 36
 Ridolfi Mario (1904-1984), 118, 162, 167
 Rietveld Gerrit (1888-1964), 64, 66-7, 85, 95, 125
 Riley Terence (1935-), 136
 Rimbaud Arthur (1854-1891), 33
 Roche François (1961-), 10, 450-1
 Roche Kevin (1922-), 265
 Rogers Ernesto Nathan (1909-1969), 120, 214, 247
 Rogers Richard (1933-), 262-5, 369, 404
 Rogina Krešimir (1959-), 433
 Rossi Aldo (1931-1997), 229, 246-9, 253, 274, 276, 283, 285, 287, 303, 305, 309, 322, 356, 365, 382, 387
 Rotella Mimmo (1918-2006), 206, 326, 331

 Rowe Colin (1920-1999), 212, 275-6, 278, 303, 305, 307
 Rubino Luciano (1926-2005), 330
 Ruchat Flora (1937-2012), 282
 Rudofsky Bernard (1905-1988), 154-6, 234, 331
 Rudolph Paul (1918-1997), 273
 Rusconi Clerici Carlo (1914-1989), 227
 Ruskin John (1819-1900), 35
 Russel Bertrand (1872-1970), 275, 385

 Saarinen Eero (1910-1961), 192-5, 197, 200, 219, 246, 378,
 Saarinen Eliel (1873-1950), 35, 115, 193, 363
 Sadao Shoji (1937-), 223
 Sade Donatien-Alphonse-François de (1740-1814), 356
 Safdie Moshe (1938-), 220
 Salcedo Doris (1958-), 454
 Samonà Giuseppe (1898-1983), 118, 229
 Sant'Elia Antonio (1888-1916), 40-1, 76, 96, 128-9, 391
 Sarfatti Margherita (1880-1961), 121
 Sartogo Piero (1934-), 303, 305
 Sartoris Alberto (1901-1998), 95, 121-2
 Sartre Jean-Paul (1905-1980), 161
 Sauer Louis (1928-), 181, 237-41, 248
 Saussure Ferdinand de (1857-1913), 275
 Savinio Alberto (Andrea Francesco Alberto de Chirico) (1891-1952), 123
 Scarpa Carlo (1906-1978), 213-4, 219
 Scharoun Hans (1893-1972), 70, 90, 195, 200-1, 219, 369
 Schifano Mario (1934-1998), 206-7
 Schindler Rudolf (1887-1953), 109, 154, 290
 Schinkel Karl Friedrich (1781-1841), 41, 178, 289
 Schlemmer Oskar (1888-1943), 71, 166

- Schmidt Hans (1893-1972), 95
 Schulze-Fielitz Eckhard (1929-), 207
 Schumacher Patrik (1961-), 345
 Scofidio Richard (1935-), 12, 443, 448
 Scolari Massimo (1943-), 229
 Scott Brown Denise (1931-), 251-2, 382
 Severini Gino (1883-1966), 66
 Sharon Eldar (1931-), 220
 Shunk Harry (1924-2006), 203
 Siegel Robert (1939-), 275-6, 280
 Sirén Johan Sigfrid (1889-1961), 113
 Sironi Mario (1885-1961), 121-2, 126
 Sitte Camillo (1843-1903), 96
 Siza Alvaro (1933-), 281-2
 Smith Ivor (1929-), 227
 Smithson Alison (1928-1993), 170-1, 229, 232, 271
 Smithson Peter (1923-2003), 170-1, 229, 232, 271
 Snozzi Luigi (1932-), 282
 Soldati Atanasio (1896-1953), 122
 Soler Francis (1949-), 370
 Soleri Paolo (1919-2013), 216, 452
 Soltan Jerzy (1913-2005), 207
 Sonnier Keith (1941-), 427
 Soria y Mata Arturo (1844-1920), 96, 141
 Spence Basil (1907-1976), 262-3
 Spinadel Laura (1959-), 422
 Spreckelsen Johan Otto von (1929-1987), 370
 Spuybroek Lars (1959-), 440, 443
 Stalin Iosif (1878-1953), 109
 Stam Mart (1899-1986), 90, 95
 Steiger Rudolf (1900-1982), 95
 Steiner Rudolf (1861-1925), 70
 Stern Robert (1939-), 285, 292, 322, 340
 Stirling James (1926-1992), 204, 208, 286-90, 292, 303
 Stonorov Oskar Gregory (1905-1970), 179
 Sullivan Louis (1856-1924), 35-6, 80, 134-5, 186
 Summerson John (1904-1992), 275
 Swiczinsky Helmut (1944-), 351
 Taeuber-Arp Sophie (1889-1943), 67
 Tafuri Manfredo (1935-1994), 293-5, 352
 Tagliabue Benedetta (1964-), 422, 424
 Tange Kenzo (1913-2005), 227-8
 Tatlin Vladimir Evgrafovič (1885-1953), 72-5, 391
 Taut Bruno (1880-1938), 43, 68, 70, 83-4, 90, 99
 Taut Max (1884-1967), 68, 83, 90
 Taylor Frederick (1856-1915), 34, 50
 Terragni Giuseppe (1904-1943), 26, 110, 113, 117-8, 120-30, 153, 173, 208, 212, 278-80, 282, 307
 Thermes Laura (1943-), 314
 Toffler Alvin (1928-), 25, 359-60
 Torroja Eduardo (1899-1961), 188, 190-2, 200
 Tschumi Bernard (1944-) 326, 345, 351, 369, 386, 388-9
 Turnbull William (1935-1997), 244-5
 Umemoto Nanako (1960-), 419, 435-7
 Ungers Oswald Mathias (1926-2007), 287
 Utzon John (1918-2008), 195, 197-200, 374, 379, 406
 Vacchini Livio (1933-2007), 282
 Valle Gino (1923-2003), 314, 316, 319
 Van Gogh Vincent (1853-1890), 33, 47-8
 Van t'Hoff Robert (1887-1979), 64
 Vedova Emilio (1919-2006), 201
 Velde Henry van de (1863-1957), 36, 39, 43
 Venturi Robert (1925-), 250-3, 284, 292, 303, 322, 332-3, 340, 361, 382

- Vernadsky Vladimir Ivanovich (1863-1945), 374
 Veronesi Luigi (1908-1998), 122
 Verschure Paul (1962-), 412
 Vesnin Alexander (1883-1959), 100
 Vesnin Leonid (1880-1933), 100
 Vesnin Viktor Aleksandrovich (1882-1950), 100
 Viaplana Albert (1933-2014), 371
 Viganò Bruno (1941-), 227
 Viganò Vittoriano (1919-1996), 171
 Virilio Paul (1932-), 259
 Vitellozzi Annibale (1901-1990), 189
 Voysey Charles (1857-1941), 36, 136
 Vriesendorp Madelon (1945-), 382

 Wagner Martin (1885-1957), 99, 200
 Wagner Otto (1841-1918), 35, 37, 290
 Waleśa Lech (1943-), 354
 Warhol Andy (1928-1987), 205, 331
 Watanabe Makoto Sei (1952-), 435-7
 Webb Michael (1937-), 208
 Webb Philip (1831-1915), 35, 332
 Weber Molly (1864-1920), 95
 Weese Harry (1915-1998), 177
 Whitman Walt (1819-1892), 133
 Wigley Mark (1954-), 351-2
 Wilford Michael (1938-), 288-9
 Wils Jan (1891-1972), 64
 Wines James (1932-), 374
 Wittgenstein Ludwig (1889-1951), 275, 385-6
 Wöhr Wolfram (1956-), 369
 Wojtyła Karol (1920-2005), 301, 354
 Woods Shadrach (1923-1973), 266
 Wright Frank Lloyd (1867-1959), 26, 36, 41, 64, 68, 77, 73, 80, 84-5, 105, 108-10, 114, 132-53, 172-4, 178, 180, 186, 195, 211, 215-6, 218-9, 239, 241, 264, 289, 313, 328, 391, 401, 407

 Xenakis Iannis (1922-2001), 201
 Zabludovsky Abraham (1924-2003), 364
 Zaera-Polo Alejandro (1963-), 416
 Zenetos Takis (1926-1977), 296
 Zenghelis Elia (1937-), 344, 382
 Zenghelis Zoe (1937-), 382
 Zevi Bruno (1918-2000), 8, 81, 166, 211, 214-5, 225, 261-2, 274-5, 308
 Zoelly Pierre (1923-2003), 291
 Zola Émile (1840-1902), 33
 Zuccoli Luigi (1907-1985), 121

Kalimi nga shoqëria industriale në atë të informacionit sollli me vete ndryshime të thella edhe në fushën arkitekturës e në mënyrë të veçantë në mënyrën se si punojnë arkitektët. Prania gjithmonë e më e shpeshtë e informatikës dhe e mënyrave të reja të prodhimit çoi në një reflektim të thellë dhe në përcaktimin e qasjeve të reja që marrin parasysh këto ndryshime. Ky reflektim lidhet me idenë e një arkitekture që bazohet tek subjektiviteti, komunikimi dhe kompleksiteti.

Libri tregon periudhat kryesore të një rrugëtimi të gjatë nga Bauhaus-i tek revolucioni informatik dhe thekson si katalizatorët e këtij procesi ashtu edhe momentet e krizës. Autori vendos në qendër përpjekjet e kërkimit arkitektonik e të protagonistëve të tij të cilët përballeshin me ndryshimet e vazhdueshme të shekullit të fundit.

Antonino Saggio

është arkitekt dhe profesor i projektimit arkitektonik dhe urban në Fakultetin e Arkitekturës “Ludovico Quaroni” të Universitetit të *La Sapienza*-s në Romë. Gjithashtu ai

jep mësim në programin e Doktoraturës në Arkitekturë – Teoritë dhe projekti. Ndër të tjera ka publikuar edhe: *L’opera di Giuseppe Pagano tra politica e architettura* (Bari 1984), *Un architetto americano: Louis Sauer* (Roma 1988), *Peter Eisenman* (Torino 1996), *Frank O. Gehry* (Torino 1997), *Giuseppe Terragni. Vita e opere* (Roma-Bari 2005) dhe (për Carocci editore) *Introduzione alla rivoluzione informatica in architettura* (2007).

